

**ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨДӨ СТУДЕНТТЕРДИН КОММУНИКАТИВДИК
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ**

**ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ
ЭФФЕКТИВНЫЕ ФОРМЫ РАБОТЫ С ТЕКСТОМ**

**FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCIES THROUGH
EFFECTIVE FORMS OF WORKING WITH TEXT**

Аннотация: Макалада филологиялык эмес ЖОЖдордо Кыргыз тили жана адабияты сабагын окутууда текст менен иштөөнүн натыйжалуу ыкмалары берилген. Бул ыкмалар тексттин мазмунун түшүнүүдөгү кыйынчылыктарды жоюуга, тексттин маанисин чечмелеп, тексттеги негизги жана көмөкчү маалыматты аныктоого, жалпы алганда студенттердин коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга шарт түзөт.

Түйүндүү сөздөр: Кыргыз тили жана адабияты, текст менен иштөө, коммуникативдик компетенциялар.

Аннотация: В статье рассмотрены эффективные формы работы с текстом по дисциплине «Кыргызский язык и литература» в нефилологических вузах, способствующие формированию коммуникативных компетенций студентов посредством чтения и понимания, определения темы и основного содержания текста и др.

Ключевые слова: работа с текстом, кыргызский язык и литература, коммуникативные компетенции.

Annotation: The article discusses effective forms of working with text on the discipline "Kyrgyz language and literature" in non-philological universities, contributing to the formation of students' communicative competences through reading and understanding, defining the theme and main content of the text, etc.

Keywords: text working, Kyrgyz language and literature, communicative competences.

Студенттерге мамлекеттик тилди үйрөтүүдө окутуучу кыргыз элинин салт-саанасы, тарыхы, маданияты, географиясы, канаттуулар, жаныбарлар дүйнөсү, белгилүү адамдарынын эмгеги менен өмүрү, тарыхый даталуу күндөрү, майрамдары, улуттук кийимдери, оюндары, экономикасы, заманбап жаңылыктар жана башка өлкө таанытуучулук, тарбиялык маалыматтарды камтыган тексттер менен иш жүргүзөт, турмуштук ар кандай кырдаалдарда пикир алышууга, сөз маданиятына машыктырат. Мазмундуу тексттерди пайдалануу менен тил үйрөнүүчүлөрдүн тилге кызыгуусун, сүйлөө практикасын өстүрөт, жекече оюн өз сөзү менен билдирүүгө өбөлгө түзөт, өз тилинен башка тилди үйрөнүү эч качан ашыкча жүк болбостугун, мамлекеттик тилди, кыргыз элинин үрп-адат, каада-салттарын билүү жарандык парзы экенин түшүндүрөт.

Тексттер менен иштөөнүн ар түрдүү этаптарында төмөнкүдөй усулдук ыкмаларды колдонуу аркылуу студенттердин коммуникативдик компетенциялары калыптандырылат. Текстти окуу алдындагы баскычта студенттер топ ичинде жана жуп-жубу менен тексттин бөлүктөрү боюнча иштешет. Бул иштин максаты тексттин мазмунун түшүнүүдөгү кыйынчылыктарды жоюу, айрым бир сөздөргө жана сөз айкаштарга талдоо жүргүзүү, маанисин чечмелөө болуп эсептелет. «Окшоштуктар», «Мазмунун табуу», «Сүйлөмдөрдү болжолдоо» сыяктуу тапшырмаларды аткаруу менен текстти тикелей окуу алдында же угуу алдында эле студенттердин ой жүгүртүүсү активдешет, тексттин мазмунун болжолдоо учурунда тема боюнча топтолгон билимдерин жана жекече тажрыйбасын пайдаланууга мүмкүнчүлүк алышат.

«Окшоштуктар» ыкмасы. Доскага тексттеги негизги ойду, түшүнүктү билдирген сөз жазылып коюлат. Студенттер ал сөзгө мааниси жагынан жакын же байланышы бар деп эсептеген сөздөрдү дептерлерине жазышат, анан кезеги менен аташат. Окутуучу кайталанбаган сөздөрдү доскага жазат да, текстти окугандан кийин кайсы окшоштуктар дал келгенин аныкташат.

«Мазмунун болжолдоо» ыкмасы. Студенттер жуп-жубу менен аталышы боюнча тексттин болжолдуу мазмунун талкуулашат. Андан кийин ар бир жуп өз ойлорун ортого салышат. Текст окулгандан кийин божомол канчалык деңгээлде мазмунуна дал келгени салыштырылат.

«Сүйлөмдөрдү болжолдоо» ыкмасы. Студенттер тегерете отурушат. Окутуучу тексттин аталышын айтат, 20-30 секунд ичинде текстке кезигиши мүмкүн болгон бир же бир нече сөз айкашын/сүйлөм түзүүсүн өтүнөт. Текстти окугандан же уккандан кийин кайсы сөз айкаштары же сүйлөмдөр дал келгени аныкталат.

Текст менен иштөө баскычында «Туурабы же катабы?», «Катасын тап», «Ойду улант» сыяктуу ыкмаларды колдонуу аркылуу тексттин мааниси чечмеленип, тексттеги негизги жана көмөкчү маалымат аныкталат. Мисалы, Манас таануу сабагында «Семетей» эпосу боюнча маалымат алынгандан кийин төмөнкүдөй ой-пикирлердин туура же ката экендигин аныктоо сунушталат:

№	Ой-пикирлер	Туура	Ката
1	Семетей Тайбуурулдан айрылган үчүн Кыязга туруштук бере албады.		
2	Канчоро өз элине, эмчектеш чоросуна чыккынчылык кылган, Бакай карыяны кордоп мал бактырып койгон.		
3	Семетей баатырды калкы жоктоп, чуу туруп, чоң урмат менен жерге берет.		
4	Семетей өлгөнүн эч кимге көргөзбөй, талаадан кайып болуп кетет.		
5	Айчүрөк уулун кирдүү аяктан ичирбей, кирдүү кийим кийгизбей өзү алдейлеп багат.		
6	Айчүрөк Сейтекти бир тууганына берип бактырат.		

«Ойду улант» ыкмасында студенттерге тексттин башталышындагы сүйлөмдөр берилет, андагы ойду текстке жараша улантуу, өз пикирин билдирүү сунушталат. **Мисалы:** «Дүйнө кең. Табият кооз. Асман ачык. Бирок эненин жүрөгү уйгу-гуйгу болуп, каяккадыр алып учат...»; «2-курстан окуп жатканда биздин топко бир татынакай кыз келди. Бирок ал

кыз жалаң орусча сүйлөп, кыргызча билбейт экен. А мен болсом орус тилин түшүнгөнүм менен, такыр сүйлөй албайм. Ошентип бир күнү....»

«Катасын тап» ыкмасы. Студенттерди 3-4төн топко бөлүп, мааниси бурмаланган же сөздөрдүн жазылышынан ката кетирилген тексттер таратылат. Кайталап окуудан кийин кетирилген каталарын таап, ондошот. Иштин аягында ар бир топ эмне себептен андай ондоо киргизгендигин түшүндүрүп далилдешет.

Текст окулгандан кийинки баскычта тексттин маани-мазмунун түшүнүүсүн текшерүүгө багытталган иштин түрлөрү аткарылат: суроо-жооп көнүгүүлөр, текстти кеңейтип жана улантып айтып берүү, текстке карата кырдаалдарды түзүү, окшош маанидеги текст түзүү, диалог түзүү ж.б. Окулган же угулган текст кабарлоо, баяндоо, ой жүгүртүү ж.б. мазмундагы жаңы тексттерди түзүүгө негиз болуп саналат. «5 суроо-тапшырмага жооп», «Интервью», «Орун алмашуу», «Логикалык чынжырча» сыяктуу ыкмаларды пайдалануу менен текст менен иштөөнү бышыктоо баскычында студенттердин ой жүгүртүүсү, чыгармачылык шыгы, эске тутуусу, көңүл буруусу өнүктүрүлөт.

«5 суроо-тапшырмага жооп» ыкмасында суроолор тексттин мазмунун түшүнгөнүн гана баалабастан, жекече оюн, турмуштук тажрыйбасын билдирүүгө, сүйлөө чеберчилигин өстүрүүгө да мүмкүндүк бергидей кылып түзүлөт. Мисалы: «Кыргыз искусствосу» темасында Сүймөнкул Чокморов жөнүндө текст окулгандан кийинки суроо-тапшырмалар:

1. Текстте берилгенден сырткары көп кырдуу талант жөнүндө дагы кандай кошумча маалымат билесиң?
2. Эгер сен актер болсоң, кандай ролдорду ойномоксуң?
3. Сенин сүйүктүү актеруң ким? Ал сага кайсы мүнөздөрү менен жагат?
4. Зыяндуу кино деген түшүнүктү кандай түшүнөсүң?
5. Эгерде сен кинорежиссер болсоң, эмне жөнүндө фильм тартар элең?

Же «Манас» эпосу тууралуу маалымат алгандан кийинки суроо-тапшырмалар:

- 1) Эмне үчүн кытайлардын башкы каны Эсенкан да, башка душмандары да Манасты «уруштун ыгын ала элек, борбую ката элек» жаш кезинде кармап жоготууга аракет кылышат?
- 2). Манас баатыр баарыдан мурда адамдагы иш билгиликти баалагандыгы кайсыл окуялардан көрүнөт?
- 3). Эр сайышта Коңурбайга атын кайтарып берип койгон Манаска Алмамбет ачууланып «Кокуй, Манас, оңбой кал! Эзелде эки болбой кал! Коңурбай салар башыңа. Түбүндө заман акырды!»- деп айтканы эпостун аягында кантип далилденди?
- 4). Арыбас мээнет, алдыңкы өнөр-билим аркылуу бакыбат дөөлөткө умтулуу эпосто кайсыл эпизоддордо, кайсы каармандардын ишинде баяндалат?
- 5). Ушу Сыргак баладан, ээримен арт кетти, жүрөгүмө дарт кетти, башкасын коюп ушунусун жайлап бер! -деп Коңурбайдын Кожожаш мергенге кайрылганы боюнча Сыргакка мүнөздөмө бергиле.

«Интервью» ыкмасы. Студенттер жуп-жубу менен иштеп 5 мүнөт текст боюнча бири-бирине суроо-жооп түрүндө маалымат алмашышат.

«Орун алмашуу» ыкмасында студенттер ички жана сырткы эки тегерек топко бөлүнүп бири-бири менен бет маңдай турушат. Бири-бирине комплимент айткандан кийин текст боюнча ар бири бирден маалымат айтышат. Андан кийин ички тегеректеги студенттер сааттын жебеси боюнча бир орунга жылып, дагы каршысындагы студент менен маалымат

алмашышат. Ошентип өз ордуна жылып келүү менен бардык студенттер өз ара аракеттенишет.

«Куржун толо суроо» ыкмасы студенттердин текст боюнча маалыматты эске түшүрүүсүнө көмөктөшөт, концептуалдык суроолорду берүү компетенциялары калыптандырылат.

«Текстке тема кой» ыкмасында студенттерге текстке тема коюу же аталышын өзгөртүү сунушталат, алар чыгармачылык ой жүгүртүшөт.

«Иреттеп, ордуна кой» ыкмасында окутуучу студенттерге тексттин бөлүктөрү башаламан жазылган кагаз тилкелерин таратып берет. Студенттер кичине топ ичинде иштеп, кагаз тилкелерин тексттин мазмунуна жараша ирети менен жайгаштырышат.

«Окшош текст түзүү» ыкмасында студенттердин чыгармачылык шыгы, сөз байлыгы өстүрүлөт, автордун оюн гана баамдап түшүнбөстөн өздөрү да автор катары роль аткарышат. Мисалы: Советбек Байгазиевдин «Иниме кат» публицистикасынын үлгүсүндө лицейдин окуучулары мындай тексттерди жаратышты:

«Иним, ден - соолугунду сакта, себеби бул жашоодо андан өткөн байлык жок. Ата-эненди сыйла, урматта. Ата-эне түбөлүк эмес. Кийин өкүнүп калбагыдай баркта. Досторун сени сыйласын десең, сен аларды сыйла. Ошол эле учурда, таза болсом десең айлананды тазала. Дүйнөдө канча адам болсо, ошончо ой болот. Ар бир киши өзгөчө ойлойт. Ой менен дүйнө курулган. Ошол эле учурда, өзүнүн оюн жашырып, тартынып, ийгиликсиз, бактысыз кишилер канча? Киши ойлобосо, мээнин иштегени пайдасыз, ошондуктан ички ой сезиминди тартынбай айт. Бирок, кимге айтарыңды да тандай бил. Иним, басып жүргөндөрдүн баары эле адам эмес, адамдык сапат өзгөчө. Бирөөнү капа кылба, болбогонго капаланба. Болгонунду айта бил, мактануудан алыс бол. Жегенинди тандай бил, бирок, кара нандан эч качпа. Окуунду жакшы оку, максат кой, ага жете бил. Канчалык чоң кызматта иштебе, бирөөгө жакшылыгың тийсин. Убакыт учкан куш, иним, убактыңды бекер кетирбе» (Уктам уулу Каныбек, СО-13).

«Синдим, сага айтарым: биринчиден, ата-эненди сыйла, урматта. Түшүн, алар сага эч качан жамандык каалабайт. Билбеген нерселерин болсо акыл - кеңеш сура, алар бизден көп жашап, ар кандай күндөрдү башынан өткөрүшкөн, ошондуктан пайдалуу акыл-нассат беришет. Экинчиден, өзүңдүн ден - соолугунду кара, ден - соолук дүйнөдөгү эң чоң байлык. Таза, мээримдүү, түшүнүктүү, боорукер, кечиримдүү бол. Адамды кечирсең, Кудай дагы сени кечирет. Адамга эч качан жамандык каалаба. Үчүнчүдөн, окуунду жакшы оку, анткени окуу келечек жашооңо аябай керек. Сен ушул бойдон ата – энеге эркелеп жүрбөйсүң, сен дагы уяңдан учасың. Апамдын айткан акылын ук, үйрөн. Жолукканча саламатта бол!» (Эрнисбек кызы Татты, СЭ-16 тобу).

«Бир тамгалуу текст түзүү» ыкмасы студенттердин чыгармачылыгын жана сөз байлыгын өстүрүүгө көмөктөшөт. Мисалы: «Ааламда асыл, ажарлуу апакем аябай акылдуу, абдан аракетчил. Анын акылдуулугуна, аруулугуна айранмын. Апакемди алтынга алмаштырбайм. Апакемди абдан аяйм, ага асылдарды арнаганга аракеттенем. Апаларды ардактайлы, анткени алар - асылзат!» (Бейшенкулова Алтынай, ЭУ-1-11).

Демек, текст алдындагы, текст менен жана тексттен кийинки баскычтагы иштерди натыйжалуу пайдалануу менен студенттердин тил көндүмдөрүн жана билгичтиктерин, кеп маданиятын, эске тутуусун, логикалык ой жүгүртүүсүн, сөз байлыгын өстүрүүгө,

коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга, мамлекеттик тилибизди өнүктүрүүгө салым кошулат.

Колдонулган адабияттар:

1. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдик методу. Б., 2004.
2. Беляева М.В. Текст как цель и средство обучения иностранному языку.//ИЯШ. – 2014. - №7. 16-20-б.
3. Мукамбетова А.С. Кыргыз тилин окутууну инновациялоонун методдору. КББАнын кабарлары, Бишкек-2011, №12(21).
4. Низовская И. «Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу» программасынын сөздүгү., Б., 2003.

Рецензент: п.и.д., проф.м.а. Мукамбетова А.

УДК 81'44

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-91-97

Каратаева С.К.

И.Арабаев атындагы КМУнун доценти, филол.и.к.

ТҮРК ЖАНА МОНГОЛ ТИЛДЕРИНДЕГИ САНДАРДЫН СИМВОЛИКАСЫ

СИМВОЛИКА ЧИСЕЛ В ТЮРКСКИХ И МОНГОЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

SYMBOLIC CHIPS IN TURKIC AND MONGOLIAN LANGUAGES

Аннотация: Акыркы жылдарда алтаистикада сандардын символикасы жана алардын этнолингвистикалык табияты чоң кызыгууну жаратууда. Бул макалада түрк жана монгол тилдериндеги сандык символиканын лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрү изилденет.

Түйүндүү сөздөр: түрк тилдери, монгол тилдери, сан, сандык символика, сакралдык маани, семантика, этномаданият, улуттук дүйнөтааным.

Аннотация: В алтаистике в последние годы возрос интерес к символике чисел, их этнолингвистической семантике. В статье исследуются лексико-семантические особенности числовой символики в тюркских и монгольских языках.

Ключевые слова: тюркские языки, монгольские языки, число, числовая символика, сакральное значение, семантика, этнокультура, национальное миропонимание.

Annotation: In Altaistica to the sacralization of numbers and their ethno-linguistic semantics are interested by scientists. In the article the lexical and semantic features of numerical symbols in the Turkic and Mongolian languages are investigated.

Keywords: Turkic languages, Mongolian languages, number, numerical symbolism, sacred significance, semantics, ethnoculture, national outlook.

Адамзаттын ой жүгүртүүсүндө түшүнүк системасынын маанилүү элементтеринин бири - сан түшүнүгү. Сандын негизги функциясы эсеп жүргүзүү, тигил же бул нерсенин